

Kerékfy Márton

LIGETI GYÖRGY FIATALKORI RÁDIÓELŐADÁSAI*

1956-os emigrációjáig Ligeti György nemcsak zeneszerzőként és – 1950-től – a Zeneakadémia oktatójaként vett részt a hazai zenei életben, hanem zenei tárgyú publicisztikával is foglalkozott: 1948 és 1955 között – az oktatói tevékenysége kapcsán írott tankönyvek mellett – 18, többségében rövid cikke jelent meg (lásd az 1. táblázatot a Függelékben). Ezek, kettő kivételével, Ligeti válogatott írásainak magyar nyelvű kötetében is olvashatók.¹ Egyáltalán nem közismert viszont, hogy a fiatal komponista egy ideig a Magyar Rádióban is aktív ismeretterjesztő szerepelt vállalt. A Rádió hangarchívumában 2019 őszén végzett kutatásaim során nem kevesebb mint 31 rádióelőadásának bukktam a nyomára² (lásd a 2. táblázatot a Függelékben). Bár hanganyag sajnos egyikből sem maradt fenn – nagyrészt élő adásokról lehetett szó –, 26 előadás szövegének gépiratát (felolvasó- vagy szerkesztői példányát) kézbe vehettem.³

Az előadások tematikája szerteágazó: idegen népek népzenejétől klasszikus és romantikus szerzők, illetve Bartók és kortárs magyar komponisták művein át a zenei elemzés kérdéseig terjed. A rendszerint hanglemezekről vagy élőben megszólaltatott, zeneműrészletekkel illusztrált ismeretterjesztő előadások mélysége – bizonyára a célközönség feltételezett érdeklődéséhez és befogadóképességéhez szabottan – eltérő; iskolásoknak, zenetanároknak, muzsikuskoknak és zenekedvelő laikusoknak szóló műsorok egyaránt találhatóak köztük.

A rádióelőadásokat célszerű Ligeti publicisztikai tevékenységével együtt vizsgálni, egyrészt azért, mert párhuzamosan végezte őket, másrészt azért, mert az

* A BTK Zenetudományi Intézet 20–21. Századi Magyar Zenei Archívuma által szervezett „Zene és zeneélet a 20. századi Magyarországon” c. konferencián 2021. május 6-án tartott előadás írott változata. A szerző a BTK Zenetudományi Intézet kutatója.

1 Kerékfy Márton (szerk., ford.): *Ligeti György válogatott írásai*. Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2010. A Függelék 1. táblázatában szereplő 9. és 15. sz. írások nem szerepelnek a kötetben.

2 Köszönöm Stettner Juditnak, hogy segítségemre volt az MTVA hangarchívumában végzett kutatásom során.

3 Az MTVA hangarchívumában őrzött műsorborítékok a műsorok adatait (az előadás, illetve a rádióműsor címét, a közreműködők nevét vagy a sugárzás idejét) olykor hiányosan vagy hibásan közlik, ezért ezeket az adatokat minden esetben ellenőriztem a *Magyar Rádió* c. műsorújságban; a Függelék 2. táblázata az általam javított, illetve egységesített adatokat tartalmazza.

előadások és a cikkek tematikája között gyakoriak az átfedések. Ha egymás mellé állítjuk Ligeti írásainak és rádióelőadásainak listáját, láthatjuk, hogy a fiatal komponista publicisztikai és rádiós tevékenységének legaktívabb időszak a kommunista hatalomátvétel idejére esett: 1948 tavasza és 1949 nyara között 12 cikket jelentetett meg, és 25 rádióelőadást tartott. Ezt követően 1950 őszeig még három alkalommal publikált, és ugyanannyiszor szerepelt a Rádióban, ám ezután látványosan visszavonult, ami önmagában is jelzi az ígéretes fiatal zeneszerző és főiskolai adjunktus marginalizálódását a kommunista diktatúra kulturális életében. Sokatmondó, hogy legközelebb majd csak 1956 tavaszán áll mikrofon elé, méghozzá egy Bartókról szóló sorozat egyik előadójaként, publicisztikája pedig csak kétszer jelenik meg: egy kottarecenzió, valamint egy hozzászólás Lendvai Ernő Bartók-könyvéhez.⁴

Ligeti rádióelőadásainak életrajzi hátterét nem ismerjük; nem tudjuk, ki ajánlotta be a Rádióba, sem azt, hogy ki határozta meg az előadások témáját, egyáltalán azok mennyiben Ligeti saját választásai. Ugyan a folyóiratcikkekkel kapcsolatban sem állnak rendelkezésünkre életrajzi dokumentumok, de sejthető, hogy a hazai lapokhoz zeneakadémiai tanárai ajánlották be.⁵ 1948 tavaszán, amikor első cikkei megjelennek, és első rádióelőadásai elhangzanak, Ligeti 25 éves, a Zeneakadémia zeneszerzés tanszakának harmadéves hallgatója, Veress Sándor növendéke. Legelső írása, egy üde hangú, lelkes recenzió Veress *Billegető muzsika* című zongorapedagógiai sorozatáról, a *Zenepedagógia* című lapban látott napvilágot (lásd 1. sz. az 1. táblázatban). Megírására feltehetően maga a zeneszerző kérte meg tanítványát. Ezzel egy időben egy Bartók-elemzése, egy rövid recenziója és egy folyóiratismertetése is megjelent a korszak legfontosabb zenei szakfolyóiratában, a *Zenei Szemlében* (2–4. sz.). Ligeti feltehetően Szabolcsi Bence vagy talán Bartha Dénes hívására került be a *Zenei Szemle* szerzőgárdájába; Szabolcsi és Bartha éppen az 1948. márciusi számig voltak közösen főszerkesztői a folyóiratnak. (Szabolcsi később a szerkesztőbizottság tagja lett, Bartha viszont nem vett részt a lap szerkesztésében.) Ligeti az 1945/46-os tanév II. félévétől kezdve minden szemeszterben látogatta Szabolcsi kurzusait (stílustörténet 1948 elejéig, magyar zenetörténet 1947 ősztől), Barthához pedig zenetörténetre (1945/46-os és 1947/48-as tanév) és esztétikára járt (1947/48 II. félév).⁶ Visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy a *Zenei Szemlében* publikált *Medvetánc*-elemzést Szabolcsi Bartók-szemináriumára készítette, mint ahogy Lendvai Ernő első Bartók-analízisei is erre a szemináriumra készültek.

4 A román népzeneiről szóló tanulmányát (16. sz.), mely 1953-ban látott napvilágot a Kodály 70. születésnapjára kiadott emlékkönyvben, nem vehetjük számba a publicisztikák között, mert az tudományos közlemény.

5 Ligeti visszaemlékezése szerint a *Meloshoz* Weisz Miklós, a Cserépfalvi kiadó tulajdonosa ajánlotta be. Ld. György Ligeti: *Gesammelte Schriften*, I. Hrsg. Monika Lichtenfeld. Mainz: Schott, Basel: Paul Sacher Stiftung, 2007, 49.

6 Ld. Ligeti zeneakadémiai leckekönyvének bejegyzéseit (magánygyűjtemény; fotokópia a szerző tulajdonában).

A Rádióban Ligeti kezdetben idegen népek népzenejéről tartott ismeretterjesztő előadásokat iskolásoknak a *Rádióiskola* csütörtök délutánonként jelentkező „Szomszédaink zenéje” című rovatában (1–3. és 5–7. sz. a 2. táblázatban). Más forrásból tudható, hogy már 1947-től „népzenei szemináriumot” vezetett a Zene-művészeti Főiskolán,⁷ ami annak a jele, hogy tanárai már ekkor felfigyelhetek etnomuzikológiai fogékonyságára. Feltehetően ennek – valamint románnyelv-tudásának – volt köszönhető, hogy 1948 nyarán őt szemelték ki arra, hogy tanulmányutat tegyen a bukaresti Népzenei Archívumba. A tanulmányút – amelyre végül jóval később, 1949 őszén került sor – a Budapesten felállítandó Kelet európai Népzene kutató Intézet – Szabolcsi és Bartha által kezdeményezett, de meg nem valósult – tervéhez kapcsolódott.⁸

A *Rádióiskola* hétköznap délutánonként jelentkezett a budapesti rádió I. adóján, a közel egyórás műsorban 3-4 műorszám hangzott el a legkülönbözőbb témákban; ezek egyike volt csütörtökönként Ligeti népzenei előadása. Az 1948. június 3-i műsor tartalma például a következő volt:

1. Utazás a fényforrás körül. Öveges József.
2. Szomszédaink zenéje: Román zene. Ligeti György.
3. Egészségügyi tanácsok. VI. Az emberi test csodái és szerkezeti hibái. Dr. Barabás Zoltán.
4. Beszélgetés az Úttörőkről.

Ligeti a 2-3 gépelt oldalnyi előadásait általában hanglemez-bejátszásokkal illusztrálta, de például a szlovák és a román vokális népzeneről szóló ismertetés zenei példáit Gáncs Edit énekesnő élőben szólaltatta meg. Úgy tűnik, Ligeti különösen érdeklődött az összehasonlító zenefolklor iránt: erre utal, hogy a szlovák népzenenek szentelt műsorban (2. sz.) egymás mellett mutatta be egyazon dallam magyar és tót változatát, máskor pedig – „Vándorló ritmusok” címmel – nem is egy etnikum népzenejéről beszélt, hanem bizonyos kelet-európai ritmustípusok nemzetiségi határokon átívelő jelenlétéről, alakulásáról (6. sz.). Így került szóba egyetlen előadás szűkre szabott keretein belül egy kolomejka, egy dunántúli kánasztánc, egy kuruc katonanóta, egy új stílusú magyar népdal, Bartók *Medvetánca*, egy román népdal, az ungarescák, *Mikes Kelemen tánca* a Kájoni-kódexből, egy cseremis népdal és Honegger *Pastorale d'été* című műve. Az idős Ligeti délkelet-ázsiai tradicionális zene iránti mély érdeklődésének ismeretében talán nem felesleges

7 Ld. Ligeti 1950. december 9-én kelt, saját kezű önéletrajzát (Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem irattára, Ligeti György személyzeti dossziéja).

8 „Népzenevel foglalkozom. A Budapesten a közeljövőben felállítandó Kelet európai Népzene kutató Intézet létrejöttéhez szükséges a környező államok folkloristáinak együttműködése. A VKM Bukarestbe küldött, hogy felvegyem a kapcsolatot a román Népzenei Archívummal. Mivel ez az intézet ma egyedülálló Kelet-Európában, az ott tanulmányozott munkamódszereket az itteni intézet munkájában is fel lehetne használni.” Ligeti kérvénye az Országos Ösztöndíjtanácshoz, 1949. január 13. (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, XIX-I-1-h, iktatószám 212596/1949). Ligeti népzenei tanulmányútjáról bővebben ld. Kerékffy Márton: „Ligeti György 1949–50-es népzenei tanulmányútja”. In: Kiss Gábor (szerk.): *Zenetudományi Dolgozatok 2011*. Budapest: MTA BTK Zenetudományi Intézet, 2012, 323–346.

megemlíteni, hogy egy alkalommal Indonézia népzenejéről tartott előadást (25. sz.). Ismeretes, hogy a zeneszerző 1949-ben a Bukaresti Népzenei Intézetben intenzíven tanulmányozta a román népzeneét, sőt az intézet munkatársai által szervezett többnapos gyűjtőúton is tevékenyen részt vett, majd e gyűjtőút tapasztalatai birtokában dolgozatot írt a román népi harmonizálásról (16. sz. az 1. táblázatban; a tanulmányt eredetileg románul írta 1950-ben). Nyilván ennek a gyűjtőútnak a hozadéka az is, hogy 1950. november 18-án egy 40 perces, lemezbejátszásokkal illusztrált előadást tartott a román népzeneéről a Petőfi adón, amelyet felvettek, és még kétszer megismételtek (28. sz.). Ez volt 1956 tavaszáig Ligeti utolsó rádiós szereplése.

Ligeti rádióelőadásainak a népzene mellett a másik fő témája a zenei elemzés volt. 1948 októbere és 1949 márciusa között tízrészes sorozatot készített „Forma és harmónia” címmel a *Magyar Pedagógusok Szabad Szervezete* (1949 elejétől: *Szakszervezete*, ill. *Szabad Szakszervezete*) zenei tagozatának műsora keretében (8–11., 13–15., 17., 19. és 21. sz.). A műsorok hossza 30 és 50 perc között változott; a műsoridőt olykor egyedül Ligeti előadása töltötte ki, máskor osztozott rajta valakivel. Ligeti előadásaira 2-3 heti rendszerességgel került sor szerda reggelenként, majd kora délutánonként az I. adón, később csütörtök délutánonként a Petőfi rádióban. Az előadásokat párbeszéd (kérdés-felelet) formában írta meg, és maga olvasta fel Hajnóczy Livia bemondónő (1913–2003) közreműködésével. Az elemzéseket élő zongoraillesztrációk, időnként lemezbejátszások színesítették. Egy alkalommal például Kurtág György (8. sz.), máskor Kurtág (akkor még leánykori nevén Kinszker) Márta ült a zongoránál (15. sz.). Az előadássorozatban Ligeti konkrét műveken, műrészteken keresztül a zenei formaalkotás módját, illetve a klasszikus zene olyan jellemző formáit mutatta be, mint a barokk szvittáncjáték, a kétszólamú invenció, a hangszeres fuga, a bécsi klasszikus és kora romantikus kisformák, a szonatina, a Couperin-rondó, a chaconne, a passacaglia és a variációs forma. Példáit elsősorban a 18–19. századi zongorairodalomból vette (J. S. Bach, Mozart, Beethoven, Schubert, Schumann), de Bartók-, sőt Britten-műveket is elemzett. A „Forma és harmónia” sorozaton kívül, de szintén a *Magyar Pedagógusok Szakszervezete zenei tagozatának műsora* keretében még egy hosszú, 50 perces előadást is tartott „A romantikus zené”-ről a „Zenei stíluselemzések” című sorozatban (24. sz.).

Egy másik műsor, amelyben klasszikus zenét analizált, a *Kalandozások a zenetörténetben* címet viselte, és hétfő délutánonként jelentkezett 40 és 60 perc közötti időtartamban. 1948. december 13-án Clementi és Beethoven egy-egy zongoraszonátáját elemezte Kelen Rózsi közreműködésével (12. sz.). 1949. január 31-én a zenekari hangszerelés történetének rövid felvázolása után a modern zenekarkezelést mutatta be sok-sok hanglemezbeműveléssel illusztrálva (R. Strauss, Debussy, Ravel, Honegger, sok Stravinsky, Hindemith, Frank Martin), Bartók kései műveit (a *Hegedűversenyt*, a zenekari *Concertót* és a 3. zongoraversenyt) mint a kortárs zenekarkezelés legmagasabb rendű megnyilvánulását kiemelve (16. sz.). 1949. március 28-án pedig „Az új zene útja a tisztulás felé” címmel nagy ívű történeti visszatekintéssel, zenetörténeti párhuzamok felvonultatásával érvelt amellet a divatos koncepció mellett, miszerint az új zenének egyszerűnek és közérthetőnek kell lennie (22. sz.).

A következőkben ebből a három előadásból idézek egy-egy részletet. A „Beethoven és Clementi” című előadás kezdete Ligeti szellemes előadói stílusát példázza:

Kedves hallgatóim,
szomorú sors vár arra a mesterre, akit túlságosan érdekel a hangszertechnika s így idejét remekebbnél remekebb ujjgyakorlatok szerkesztésével tölti. E gyakorlatok aztán – a fiatal növendékek gyötrelmére – széles elterjedtségnek örvendenek a tanárok körében és nagyban hozzájárulnak ahhoz, hogy alkotójukat mint etűdkomponistát könyveljék el, elfeledtetvén, hogy szerzőjük talán egyebet és jobbat is írt.
Így mindazok, kik Clementi grádicsán hágtak a Parnasszusra, a csúcsra érve hamar megfedlekaztek útikalauzokról. A „Gradus ad Parnassum” valóban nagyszerű gyakorlatok gyűjteménye. De mivel egy részük roppant száraz eledelként hat, zongoristáink szemében Clementi nem egyéb öreg, copfos tanítóbácsinál, ki skálákkal hadonászva bukkan fel olykor legsötétebb álmainkban.

„A modern zenekar művészete” című előadás alábbi részlete Ligeti saját későbbi mikropolifon írásmódjának egyik lehetséges előzményére mutat rá:

Ha ránézünk egy Strauss partitúraoldalra, elszédülünk az ezeryi szólam látszólag zűrzavaros ide-odakanyargásának láttára. Fülünk természetesen nem képes ennyi szerteágazó szólamot követni, s ez nem is célja a komponistának. Inkább arra törekszik, hogy a sok szertefutó vonal egységes hangzásba olvadjon össze, hogy tudatunk ne vegye észre azt, hogy mindegyik hangszer mást játszik, hanem hogy a sok cikcakk összefüggő, idegesen remegő szövedéket alkosson. Mintha egy végtelenül színes szőnyeg feküdne előttünk, hol nem fontos megkülönböztetnünk az ezeryi láthatatlan kis szálát, hanem csak a pompázó összhatás a lényeges. Ezt a zenei szerkesztésmódot a késő-impresszionista, pointillista festők technikájához is hasonlíthatjuk, ahol apró, különböző színű pontokból, vonalákból tevődik össze a nagyobb felületek színhatása.

„Az új zene útja a tisztulás felé” című előadás az alábbi mondatokkal végződött:

Jelenleg abban a visszás állapotban élünk [...], hogy az új társadalmat építő ember a régi világ hanyatló selejt-termékeit fogyasztja, mint zenei táplálékot: a kispolgári operettet és egyéb silány könnyű zenét. Nem ismeri még fel, hogy megszületett a valódi új zene, annak a társadalomnak zenéje, melyet ő annyi verejtékkel és harccal épít. Az új ember a régi társadalom csökevényeivel harcol; az új zene pedig a régi dekadens maradványaival. A tömegeknek és az új zenének tehát össze kell fogniok. S ez úgy lehetséges, ha mindketten akarják ezt. Összefoglalva a mondottakat: az új zene nyelve ne álljon meg a tisztulás eddigi fokán, hanem törekedjen további egyszerűsödésre, mondanivalójának közérthető kifejezésére. A mai, fiatal komponista-nemzedék első, legnagyobb feladata ez.

Bár jóval kifinomultabb és kifejtettebb formában, propagandisztikus kifejezések nélkül, lényegét tekintve azonban mégiscsak az itt megfogalmazott koncepció tükröződik Ligetinek ez idő tájt a németországi *Melos* folyóiratba írt, a kortárs magyar zenéről szóló beszámolóiban is (lásd 7., 8. és különösen 13. sz. az 1. táblázatban).

Kortárs magyar művekről Ligeti csak kétszer nyilvánult meg a Rádióban: 1949. március 9-én olyan József Attila-megzenésítéseket recenzeált (meglehetősen kritikus hangnemben), amelyek kottája a közelmúltban jelent meg (Sugár Rezső, Szabó Ferenc, Székely Endre, Kadosa Pál, Kardos István, Várnai Péter, Farkas Ferenc,

Ránki György, Veress Sándor művei; 18. sz.), március 17-én pedig az ifjúság számára készült, frissen megjelent hangszeres kiadványokat ismertette (Czövek Erna: *Zongora-ábécé*, Kodály Zoltán: *Gyermektáncok*, Farkas Ferenc: *Régi magyar táncok*, Veress Sándor: *Billegető muzsika*, Weiner Leó: *Húsz könnyű kis darab* stb.; 20. sz.). Közülük többről írásban is közölt recenziót.⁹

Mind Ligeti zeneszerzői gondolkodásmódja, mind a magyarországi Bartók-recepció szempontjából a legfontosabbak feltehetően Ligeti Bartók-előadásai voltak, közülük azonban jelenleg csak egyetlen előadás szövege hozzáférhető. Ezt épp 25. születésnapján, 1948. május 28-án, péntek délután 4 órától tartotta a Kossuth adón „Hogyan hallgassuk Bartók muzsikáját?” címmel (4. sz.). A lemezbejátszásokkal illusztrált 40 perces előadást – melyben többek közt az *Este a székelyeknél* és a *Medvetáncot*, valamint a *Divertimento* és a 3. zongoraverseny lassú tételét elemzte – rádiókritikájában Sárai Tibor „temperamentumos”-nak és „szuggesztív”-nak nevezte, és javasolta, hogy „Ligeti gyakran kapjon mikrofont a ma zenéjének értelmes megvilágítására”.¹⁰

A további három – nem hozzáférhető – előadást Ligeti 1956 tavaszán és nyarán tartotta a *Bartók hazatér* című nyolcrészes sorozat keretében. Magáról a sorozatról sem sokat tudni. Abból, hogy az első résznek nem volt külön címe, s hogy a 2. rész hat héttel követte az elsőt, arra következtettek, hogy a *Bartók hazatér* eredetileg nem sorozatnak indult, csak egyetlen előadás volt. Ezt Lukin László tartotta február 22-én este 6-tól fél 7-ig a Kossuth adón. A további részeket április és július között sugározták az esti 6 és 7 óra közötti sávban, általában nagyjából fél óra időtartamban, szintén a Kossuthon. Ligeti a 2., az 5. és a 8. előadást tartotta. A 3. és a 6. részben ismét Lukin szerepelt, a 4.-ben és a 7.-ben pedig Gárdonyi Zoltán.

Az a tény, hogy az ország első számú rádióadóján fő műsoridőben egy nyolcrészes előadásorozatot sugároztak Bartók zenéjéről, a téma különös jelentőségét és aktualitását jelzi. Mint az köztudomású, 1955-ben, a zeneszerző halálának 10. évfordulóján vette kezdetét a bartóki életmű hazai „rehabilitációja”: a Rádióban és a hangversenyeken egyre többet lehetett hallani az 50-es évek első felében betiltott vagy elhallgatott Bartók-művek közül. (A *csodálatos mandarin* viszont csak 1956. június 1-jén került vissza az Operaház színpadára.)¹¹ Illyés Gyula 1955-ben írja és publikálja *Bartók* című híres versét, amely jól jelzi, milyen szimbolikus jelentőségre tett szert Bartók „disszonáns” zenéje a kor magyar értelmisége szemében: a művészi szabadság, a szólásszabadság, az igazság kimondásának szabadsága iránti vágy kifejezőjévé vált.¹²

9 Veress: *Billegető muzsika*, Farkas: *Régi magyar táncok*, Szervánszky: *Szonatina* (ld. 1., 5. és 17. sz. az 1. táblázatban).

10 Sárai Tibor: „Hat perc rádiókritika”, *Magyar Rádió* IV/23. (1948. június 4.), 12–13.

11 Vö. Danielle Fosler-Lussier: *Music Divided. Bartók's Legacy in Cold War Culture*. Berkeley, Los Angeles: University of California Press, 2007, 149–156.

12 Vö. Alföldy Jenő: „'Pokolzajt zavaró harci zaj'. Illyés Gyula: Bartók”, *A Tiszatáj Diákmelléklete* 90. (2003. március), 1–8.

Szintén 1955-ben jelent meg Lendvai Ernő könyve, a *Bartók stílusa*, amely a hivatalos Bartók-képtől merészen eltávolodó, újszerű, strukturalista (a kor szóhasználatával élve: formalista) megközelítéssel elemezte és értelmezte Bartók zenéjét.¹³ A könyv megjelenését – mint Ujfalussy József utóbb elismerte – „viták és aggodalmak előzték meg”, és több hónapon át tartó sajtóvita követte az *Új Zenei Szemlében*. Ligeti volt az első, aki a lap hasábjain, méghozzá annak 1955. szeptemberi, évfordulós Bartók-számában hozzászólt Lendvai könyvéhez (18. sz.). Írása Lendvai azon premisszáját igyekszik bizonyítani, miszerint „a tengelyrendszer megszületése történeti szükségszerűség volt és a nyugati zene fejlődésének logikus folytatását [...] jelenti”.¹⁴ A diatónia felbomlási folyamatának felvázolása után Ligeti arra mutat rá, milyen problémákhoz és ellentmondásokhoz vezet a dodekafon technika szigorú alkalmazása – megsemmisül az akkordépítkezés, elszegényedik a hangzás, megszűnnek a harmonikus vonzások, leszűkülnek a kontrasztlehetőségek, problematikussá válik a formaszerkesztés és a zene időbeli lefolyása, végül pedig „[a] többszólamúság megbontja a szigorú sorlogikát, a sorszerkesztés megsemmisíti önmagát” –, s azt állítja, hogy „[e]bből az ellentmondásból mutatott kiutat Bartók kromatikus technikája”.¹⁵ Összefoglalásként pedig leszögezi: „Bartók kromatikus rendszere nem holmi spekuláció eredménye, hanem a zenei anyag történeti átalakulásának az előzményekből szinte vaslogikával keletkezett következménye.”¹⁶

Ligeti hozzászólása nyilvánvaló kísérlet volt tehát arra, hogy a történeti szükségszerűség fogalmával legitimálja – mindenfajta esztétikai megfontolástól függetlenül – az itthon 1950 óta megtagadott kromatikus és disszonáns Bartók-művek stílusát, egyszersmind megtámogassa Lendvainak a hivatalos körök által gyanakvással fogadott elméletét, sőt talán arra is, hogy megadja a várhatóan kibontakozó vita alaphangját. Ligeti írásához az *Új Zenei Szemle* szerkesztősége szükségesnek tartotta a következő lábjegyzetet fűzni: „Bartók zenéjének ez az érdekes magyarázata egyelőre vitaanyagnak tekintendő.”¹⁷ Majd a következő számban részletes „Vita-felhívás”-t tettek közzé, felkérve az olvasókat, hogy „hozzászólásaikkal járuljanak hozzá a könyvben felvetett magyarázatok helytálló voltának tisztázásához”.¹⁸

Ebben a kontextusban bizonyára különös jelentősége lehetett a Rádió *Bartók hazatér* sorozatának, melynek már a címe is sokatmondó, hiszen arra látszik utalni, hogy Bartók életműve idehaza mindaddig nem volt teljességében hozzáférhető. Az is jellemzőnek tűnik, hogy az előadók egyike sem volt a kultúrpolitika „megbíz-

13 Lendvai Ernő: *Bartók stílusa a „Szonáta két zongorára és ütőhangszerekre” és a „Zene húros-, ütőhangszerekre és celestára” tükrében*. Budapest: Zeneműkiadó, 1955.

14 Uott, 8. Idézi Ligeti: „Megjegyzések a bartóki kromatika kialakulásának egyes feltételeiről” (18. sz. az 1. táblázatban), 41. Kiemelés az eredetiben.

15 Ligeti: „Megjegyzések”, 44.

16 Uott

17 Uott

18 „Vita felhívás”, *Új Zenei Szemle* VI/10. (1955. október), 28. 1956 márciusáig Ujfalussy József, Sólyom Károly, Alexits György, Szelényi István és Bárdos Lajos vett részt a lap hasábjain zajló vitában, egy alkalommal pedig Lendvai viszonzását is közölte a folyóirat.

ható kádere”, nem volt valamiféle „hivatalos álláspont” képviselője.¹⁹ Mindez azonban már spekuláció. Az előadások szövegének felkutatása és a sorozat kontextusba helyezése további kutatások tárgya kell, hogy legyen.

Összegzésként megállapítható, hogy Ligeti fiatalkori előadásai nem csupán élvezetes olvasmányok – stílusuk a későbbi legendás Ligeti-előadásokéhoz hasonlóan lebilincselő, sőt nemegyszer sziporkázó –, hanem fontos történeti dokumentumok is: a nyomtatásban megjelent cikkekkel együtt elég jelentős méretű szövegtöredéket alkotnak ahhoz, hogy általuk képet kapjunk a pályakezdő komponista zenei érdeklődésének és gondolkodásának alakulásáról.

19 Lukin László (1926–2004) zenepedagógus, karnagy, műfordító, zenei ismeretterjesztő 1944–1949 között végezte zeneakadémiai tanulmányait egyházkarnagyi, majd annak megszűnése után középiskolai ének- és zenetanárképző szakon. 1954-től vezette az Országos Filharmónia ifjúsági hangversenyeit. Ld. hu.wikipedia.org/wiki/Lukin_Laszlo (utolsó megtekintés: 2021. július 14.).

Gárdonyi Zoltán (1906–1986) zeneszerző és zenetudós Budapesten és Berlinben végezte tanulmányait, ez utóbbi helyen zenetudományi doktorátust szerzett, 1941-től a Zeneakadémia tanára. Kutatási területei: J. S. Bach és Liszt zenéje, valamint zenei formatan. „Distanciaelvű jelenségek Liszt zenéjében” c. tanulmánya – amelynek szemléletére feltehetően Lendvai Bartók-elemzése hatással volt – a *Zenetudományi Tanulmányok* Liszt és Bartók emlékének szentelt III. kötetében látott napvilágot 1955-ben (Budapest: Akadémiai, 91–100.). Ugyanebben a kötetben jelent meg Lendvai „Bevezetés a Bartók-művek elemzésébe” c. terjedelmes írása is (461–504.)

Függelék

1. táblázat: Ligeti nyomtatásban megjelent írásai (1948–1955)

	Cím	A megjelenés ideje	A megjelenés helye
1.	Veress Sándor: Billegető muzsika	1948. márc.	<i>Zenepedagógia</i> 2/3, 43.
2.	Bartók: Medvetánc (1908) – elemzés	1948. márc.	<i>Zenei Szemle</i> új folyam/V., 251–255.
3.	Gát József: Kottaolvasás	1948. márc.	<i>Zenei Szemle</i> új folyam/V., 277.
4.	Österreichische Musikzeitschrift	1948. márc.	<i>Zenei Szemle</i> új folyam/V., 284–285.
5.	Farkas Ferenc: Régi magyar táncok	1948. [jún.]	<i>Zenei Szemle</i> 1948/VI., 337.
6.	Farkas Ferenc: 12 dal Weöres Sándor Gyümölcskosár című kötetéből	1948. [jún.]	<i>Zenei Szemle</i> 1948/VI., 337.
7.	Neue Musik in Ungarn	1949. jan.	<i>Melos</i> 16/1., 5–8.
8.	Von Bartók bis Veress. Neues aus Budapest	1949. febr.	<i>Melos</i> 16/2., 60–61.
9.	Béla Bartóks Werk [Erich Dofleinnal közösen]	1949. ápr.	<i>Melos</i> 16/4., 153–155.
10.	Szervánszky Endre: Vonósnégyes	1949. aug.	<i>Zenei Szemle</i> 1949/II., 102–103.
11.	Járdányi Pál: Szonáta két zongorára	1949. aug.	<i>Zenei Szemle</i> 1949/II., 103.
12.	Sugár Rezső: Vonóstrió	1949. aug.	<i>Zenei Szemle</i> 1949/II., 105–106.
13.	Neues aus Budapest. Zwölftonmusik oder „Neue Tonalität“?	1950. febr.	<i>Melos</i> 17/2., 45–48.
14.	Népzene kutatás Romániában	1950. aug.	<i>Új Zenei Szemle</i> I/3., 18–22.
15.	Hozzászólás a népi zenekarok kérdéséhez	1950. okt.	<i>Művelt Nép</i> I/8., 10–11.
16.	Egy aradmegyei román együttes	1953.	<i>Emlékkönyv Kodály Zoltán 70. születésnapjára</i> (Budapest: Akadémiai), 399–404. <i>Zenatudományi tanulmányok</i> , I.
17.	Járdányi Pál és Szervánszky Endre fuvolaszonatinái	1954. dec.	<i>Új Zenei Szemle</i> V/12., 26–28.
18.	Megjegyzések a bartóki kromatika kialakulásának egyeb feltételeiről	1955. szept.	<i>Új Zenei Szemle</i> VI/9., 41–44.

2. táblázat: Ligeti előadásai a Magyar Rádióban (1948–1956)

	Az előadás címe	Az első sugárzás napja	A műsor címe, adó, időpont, ismétlés
1.	Szomszédaink népzeneje III. Orosz népzene	1948. ápr. 29. cs.	Rádióiskola, Bp. I., 15:00–15:55
2.	Szomszédnépek zenéje IV. Szlovák népzene	1948. máj. 13. cs.	Rádióiskola, Bp. I., 15:00–15:55
3.	Szomszédaink zenéje. A Szovjetunió népeinek zenéje	1948. máj. 20. cs.	Rádióiskola, Bp. I., 15:00–15:55
4.	Korunk zenéje. Hogyan hallgassuk Bartók muzsikáját? ²⁰	1948. máj. 28. p.	Bp. I., 16:00–16:40
5.	Szomszédaink zenéje. Román zene	1948. jún. 3. cs.	Rádióiskola, Bp. I., 15:00–15:55
6.	Szomszédaink zenéje. Vándorló ritmusok	1948. jún. 10. cs.	Rádióiskola, Bp. I., 15:00–15:55
7.	Szomszédaink zenéje. Román népzene (folyt.)	1948. jún. 17. cs.	Rádióiskola, Bp. I., 15:00–15:55
8.	Forma és harmónia	1948. okt. 6. sze.	<i>A Magyar Pedagógusok Szabad Szervezete zenei tagozatának műsora,</i> Bp. I., 9:00–9:35
9.	Forma és harmónia, II. előadás	1948. okt. 20. sze.	<i>A Magyar Pedagógusok Szabad Szervezete zenei tagozatának műsora,</i> Bp. I., 9:00–9:35
10.	Forma és harmónia, III. előadás	1948. nov. 17. sze.	<i>A Magyar Pedagógusok Szabad Szervezete zenei tagozatának műsora,</i> Bp. I., 9:00–9:35
11.	Forma és harmónia, IV. előadás	1948. dec. 1. sze.	<i>A Magyar Pedagógusok Szabad Szervezete zenei tagozatának műsora,</i> Bp. I., 9:00–9:35
12.	Beethoven és Clementi	1948. dec. 13. h.	<i>Kalandozások a zenetörténetben,</i> Bp. I., 16:20–17:00
13.	Forma és harmónia [V. előadás] ²¹	1948. dec. 15. sze.	<i>A Magyar Pedagógusok Szabad Szervezete zenei tagozatának műsora,</i> Bp. I., 14:15–15:00

20 A rádióújság szerint „Bartók közérthetőségének kérdése”.

21 A műsorboríték hiányzik.

	Az előadás címe	Az első sugárzás napja	A műsor címe, adó, időpont, ismétlés
14.	Forma és harmónia, VI. előadás	1949. jan. 5. sze.	<i>A Magyar Pedagógusok Szakszervezete zenei tagozatának műsora</i> , Bp. I., 14:30–15:00
15.	Forma és harmónia, VII. előadás	1949. jan. 19. sze.	<i>A Magyar Pedagógusok Szakszervezete zenei tagozatának műsora</i> , Bp. I., 14:30–15:00
16.	A modern zenekar művészete	1949. jan. 31. h.	<i>Kalandozások a zenetörténetben</i> , Bp. I., 16:00–17:00
17.	Forma és harmónia VIII. előadás ²²	1949. febr. 3. cs.	<i>A Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezete zenei tagozatának műsora</i> , Bp. II., 14:30–15:20
18.	Kottaismertetés. József Attila-dalok	1949. márc. 9. sze.	<i>Könyv- és kottaismertetés</i> , Petőfi, 15:30–16:00
19.	Forma és harmónia, IX. előadás	1949. márc. 10. cs.	<i>A Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezete zenei tagozatának műsora</i> , Petőfi, 14:30–15:20
20.	Mai magyar szerzők darabjai a fiatalság számára ²³	1949. márc. 17. cs.	<i>Új kották és zenei könyvek ismertetése</i> , Petőfi, 14:30–15:20
21.	Forma és harmónia, befejező előadás	1949. márc. 24. cs.	<i>A Magyar Pedagógusok Szakszervezete zenei tagozatának műsora</i> , Petőfi, 14:30–15:20
22.	Az új zene útja a tisztulás felé	1949. márc. 28. h.	<i>Kalandozások a zenetörténetben</i> , Petőfi, 16:00–17:00
23.	Schubert	1949. máj. 6. p.	<i>A dalirodalom remekei VIII</i> , Petőfi, 18:30–19:00
24.	Zenei stíluselmzések. A romantikus zene	1949. máj. 12. cs.	<i>A Magyar Pedagógusok Szakszervezete zenei tagozatának műsora</i> , Petőfi, 14:30–15:20
25.	Gyarmati népek zenéje. Indonézia	1949. júl. 11. h.	<i>Rádióiskola</i> , Kossuth, 16:00–16:40
26.	Zenei kalandozások VII. Beethoven: C-dúr zongoraverseny II. tétel	1949. dec. 7. sze.	<i>Rádióiskola</i> , Kossuth, 16:00–16:40
27.	Az ismétlés szerepe a muzsikában	1950. okt. 10. k.	<i>Dolgozóknak zenéről</i> , Petőfi, 17:45–18:15; ismétlés: 1950.12.01. P és 1951.02.09. P, mindkettő Kossuth, 17:10–17:40

22 A műsorboríték hiányzik.

23 A rádióújság Ligeti helyett tévesen Sárai Tibort tünteti fel előadóként.

	Az előadás címe	Az első sugárzás napja	A műsor címe, adó, időpont, ismétlés
28.	A román nép zenéje	1950. nov. 18. szo.	Petőfi, 16:00–16:40; ismétlés: 1951.01.06. Szo, Petőfi, 16:00–16:40 és 1951.03.20. K, Petőfi, 18:00–18:30
29.	Néhány szó azokhoz, akik még nem értik Bartókot ²⁴	1956. ápr. 6. p.	<i>Bartók hazatér</i> , II. rész, Kossuth, 18:25–18:55; ismétlés: 1956.04.23. H, <i>Szívesen hallgattuk...</i> , Kossuth, 10:40–11:57
30.	Az új zene megértésének nehézségeiről ²⁵	1956. máj. 18. p.	<i>Bartók hazatér</i> , V. rész, Kossuth, 18:10–18:40
31.	Tartalom, forma, anyag, stílus ²⁶	1956. júl. 27. p.	<i>Bartók hazatér</i> , VIII. rész, Kossuth, 18:20–18:50

24 A műsorboríték nem hozzáférhető.

25 A műsorboríték nem hozzáférhető.

26 A műsorboríték üres.

ABSTRACT

MÁRTON KERÉKFY

GYÖRGY LIGETI'S YOUTHFUL RADIO LECTURES

Before his emigration in 1956 Ligeti took part in Hungary's musical life not only as a composer and – from 1950 – a lecturer at the Liszt Academy. Between 1948 and 1955 he was also active as a music publicist, publishing 18 – mostly short – articles in musical periodicals, in addition to textbooks written in connection with his teaching activity. Except for two, these articles have all been republished in the Hungarian edition of Ligeti's selected writings (*Ligeti György válogatott írásai*, ed. Márton Kerékfy, Budapest, Rózsavölgyi és Társa, 2010). Much less well known is, however, the fact that for a while Ligeti also regularly featured on Hungarian Radio, where he lectured on music. In the Hungarian Radio's Sound Archives I have recently unearthed no fewer than 31 radio lectures by Ligeti. Unfortunately, no sound recordings seem to have survived (most of these lectures must have been live programmes), but complete typescripts for 26 lectures are extant.

Ligeti gave talks on various topics, ranging from the folk music of foreign peoples to European Classical and Romantic music and from Bartók's works to problems of musical analysis. The depth of these lectures, which were typically illustrated with music examples either from records or live, varied depending on the supposed interests and capacity of the target audience: there were programmes for schoolchildren, music teachers, and music-lovers.

The typescripts of Ligeti's youthful lectures are not only delightful to read – with an engaging and witty style not unfamiliar from the composer's talks given in later decades – but are important historical documents too. Alongside Ligeti's published articles from the period they form a corpus large enough to create a solid basis for the (re)evaluation of the formation of the young composer's musical interests and artistic ideas.

Márton Kerékfy is Senior Research Fellow at the Budapest Bartók Archives, Editor of the *Béla Bartók Complete Critical Edition* and Editor-in-Chief at the music publishing company Editio Musica Budapest Zeneműkiadó. He studied musicology and composition at the Liszt Academy of Music in Budapest and received his PhD in musicology from the same institution. He has published articles on the music of Ligeti and Bartók in, among others, *Tempo*, *Studia Musicologica* and *Mitteilungen der Paul Sacher Stiftung*. He has translated into Hungarian and edited Ligeti's selected writings (2010) and was co-editor of the volume *György Ligeti's Cultural Identities* (2017). His book *Folklorism and Nostalgia in the Music of György Ligeti* explores the influence of East European folk music on Ligeti's music (forthcoming). Since 2019 he has been President of the Hungarian Musicological Society.